

Bosančica ili hrvatska ćirilica

Benedikta Zelić-Bučan, *Bosančica ili hrvatska ćirilica u srednjoj Dalmaciji*, novo prošireno izdanje, izdao Državni arhiv u Splitu, kompjutorski slog Redak, Split 2000., 1-135 str. + 4 lista s tablama.

Knjiga profesorice Benedikte Zelić-Bučana koja se nedavno pojavila u drugom izdanju, namijenjena je poglavito onima koji se bave pomoćnom povijesnom znanošću nazvanom paleografija, i to njezinom granom zvanom slavenska paleografija. Ona će, međutim, osim vrlo uskom krugu stručnjaka te vrste i tek nešto brojnijem krugu povjesničara i arhivista koji u svojim istraživanjima ili u stručnom radu nailaze na povijesna vrela pisana tim za nas danas, moglo bi se reći, egzotičnim pismom, dobro doći svima koji žele bolje upoznati razvoj i oblike toga posebnog tipa ćiriličnog pisma. Napose će biti korisno onima koji žele potanje upoznati pojavu, razvojni put i rasprostranjenost toga pisma na području srednje Dalmacije.

Danas, u eri modernih sredstava komuniciranja, pa i znanstvenog, eri Interneta, sve manje se, kažu, čitaju knjige pa i one namijenjene najširem krugu čitatelja. Stoga će se možda čak i mnogim ljudima "iz kulture" činjenica da je ovo drugo izdanje tako usko specijaliziranog djela činiti nevjerojatnom. Doista, kad bi ta

stara pismena zanimala samo rijetke stručnjake specijaliste za takva pitanja, imali bismo na raspolaganju još dovoljno primjeraka prvog izdanja toga djela, bez obzira na njegovu nisku nakladu, a ono je već odavno iscrpljeno. Ovo drugo izdanje plod je, dakako, najprije dodatnoga autorskog truda gospođe Zelić-Bučan, zatim brige i truda izdavača i tiskara, ali svakako i zanimanja za to djelo u širem krugu ljubitelja naše hrvatske kulturne baštine, osobito baš onih s područja srednje Dalmacije, gdje je to pismo, usudio bih se reći, najintenzivnije i najduže bilo u redovitoj upotrebi, zbog čega je s toga područja i sačuvano mnoštvo spisa napisanih njime tijekom više od pet stoljeća i mnogo natpisa.

Autorica u svojim "Uvodnim napomenama" precizira na što se u ovom slučaju odnosi pojam "srednja Dalmacija". To nije samo srednji dio današnje Dalmacije nego on uključuje i današnju sjevernu Dalmaciju, tj. odnosi se na sredinu Dalmacije kakva je i kolika je ta pokrajina bila dok se nalazila pod vlašću Mletačke Republike u vrijeme njezina pada (1797.), pa i poslije sve dok nije u počecima druge austrijske uprave bečki dvor od nje odcijepio tzv. kvarnerske otoke. Takav geografski pojam za naše današnje poimanje zvuči nekako odveć umjetno, ali kad je riječ o uporabi toga pisma u Dalmaciji zaista je bilo potrebno uključiti i grad Zadar s područjem današnje sjeverne Dalmacije. Razlog je tomu ponajprije činjenica da se u Zadru sada čuvaju mnogi spisi napisani bosančicom u raznim dijelovima te pokrajine, a naknadno su, u doba austrijske vladavine, preneseni u nekadašnji središnji arhiv za Dalmaciju, što je naslijedio današnji zadarski Državni arhiv. Osim toga, treba voditi računa i o tomu da se i u zadarskom kraju, kako naglašava autorica, tim pismom pisalo, iako neusporedivo manje nego na prostoru sadašnje srednje Dalmacije, između rijeka Krke i Neretve. Listajući malo stare matične knjige pisane bosančicom iz nekih župa s područja zadarske i šibenske biskupije, npr. župe Vrpolje kod Šibenika, ustanovio sam da su ti bosanički upisi uglavnom povezani s djelovanjem pojedinih glagoljaša posuđenih iz splitske nadbiskupije u dotičnim tamošnjim župama, dok su zadarski glagoljaši tada svoje upise unosili glagoljicom.

Ne može danas biti nikakve dvojbe o tomu da su glavni nositelji te vrste pismenosti u ovako shvaćenoj Dalmaciji bili svećenici glagoljaši stare splitske nadbiskupije i bivše makarske biskupije i franjevci Provincije presv. Otkupitelja (do g. 1735. Bosanske provincije). Najviše su i najduže uz to pismo bili vezani upravo glagoljaši spomenute splitske nadbiskupije. Franjevci su, naime, a slično i oni glagoljaši makarske biskupije koji su u drugoj polovici 18. st. školovani kod oratorijanca don Frane Franića u Brelima, u pisanju

hrvatskih tekstova službene i neslužbene naravi, već u drugoj polovici 18. st. počeli prelaziti na latinicu, sve rjeđe se služeći bosančicom. O toj sve izraženijoj tendenciji napuštanja bosančice među franjevcima spomenute provincije svjedoče upravo naredbe koje je njihova redovnička uprava u to doba u nekoliko navrata donosila, da njihovi kandidati prije ulaska u novicijat moraju naučiti pisati i tim starim hrvatskim pismom, koje autorica na više mjesta spominje. Pokazalo se, međutim, u praksi da je taj proces prelaska na latinicu u njihovim redovima bio nezaustavljiv.

Autorica spominje pojedinačne slučajeve pisanja latinicom i među glagoljašima, pa i poljičkim, ali to je do vremena tzv. druge austrijske uprave u Dalmaciji zaista bila rijetkost. Oni, a i seljaci koji su od njih učili pisati, ostali su sve do oko g. 1830. gotovo isključivo vezani uz njima najomiljenije pismo, koje su u ono doba nazivali izrazom "pismo arvacko", kako su ga, uostalom, zvali i učeni Splitsani Marulićeva humanističkog kruga u 16. st. (usp. Kaletićev izraz: "u jedne knjige stare pisane hrvatskim pismom", koji je naveden u ovoj knjizi). Njihovu navezanost na to pismo izrazio je možda najočitije glagoljaš don Ilija Jurčević iz Duvna, školovan u glagoljaškom sjemeništu u Priku, a poslije, kao i drugi glagoljaši s područja ondašnjega apostolskog vikarijata za tursku Bosnu, osobito povezan s makarskim kanonikom Ivanom Pavlovićem Lučićem, njihovim prijateljem i zaštitnikom, napominjući mu g. 1808. pri kraju svojega pisma: "Kad mi pišete, ako je moguće, pišite slovima arvackim."

Autorica s pravom naglašava da je spomenutoj privrženosti glagoljaša iz splitske nadbiskupije toj njihovoj višestoljetnoj pisarskoj tradiciji najteži udarac zadan ukidanjem sjemeništa u Priku g. 1821., kao i istovremenim zahtjevom austrijskih vlasti da se župnici u vođenju matičnih knjiga služe latinicom i napokon otvaranjem pučkih škola u selima tijekom druge polovice 19. i prvih desetljeća 20. st. u kojima se učila latinica i samo novija ćirilica istočne varijante.

S obzirom na franjevece spomenute provincije autorica u nekoliko navrata naglašava činjenicu da su oni u većini, osim hrvatskoga, dobro poznavali jezike latinski i talijanski, a onda i latiničko pismo, a ipak u pisanju hrvatskih tekstova sve do sredine 18. st. gotovo isključivo rabili bosančicu, dok glagoljaši nisu znali te druge jezike, pa su stoga kao gotovo bili prisiljeni pisati bosančicom. Iz toga naglašavanja netko bi ipak mogao izvesti krivi zaključak, da glagoljašima latinica nije bila uopće poznata, što niti ona tvrdi niti bi odgovaralo činjeničnom stanju. Istina je da do otvaranja Privremenoga glagoljaškog sjemeništa za pokrajinu Dalmaciju u Zadru gotovo nijedan od njih nije učio latinski i talijanski, nego su, kako prije sjemeništa u Priku, tako i u vrijeme njegova djelovanja, morali

uz hrvatski učiti još samo staroslavenski, u skladu s načelom koje je službeno izrazio nadbiskup Stjepan Cosmi u naredbama svoje sinode iz g. 1688.: "Što je za svećenike latinskoga obrednog jezika latinski, to je za one slavenskoga obrednoga jezika (ilirskoga) staroslavenski (ilirski)." Međutim, s obzirom na poznavanje različitih pisama, glagoljaši su uz svoje najomiljenije pismo bosančicu morali dobro poznavati slova još dvaju pisama, jer su svakodnevno čitali iz knjiga pisanih glagoljicom (misal i brevijar) i latinicom (Ritual rimski i tzv. *šcavet* ili, po sadašnju, lektionar), dakle u usporedbi s franjevcima poznavali su jedno pismo više: glagoljicu. Naglašavam da su slova svih tih triju pisama znali ne samo čitati nego i pisati, ako je to baš trebalo, kao što i oni od nas koji poznaju sva tri ta pisma mogu njima i pisati, ali mi danas glagoljicu i bosančicu sa stanovitim većim ili manjim naporom, a ne s lakoćom kao latinicu, dakle upravo obratno nego stari srednjodalmatinski glagoljaši. Svoje poznavanje latiničkoga pisma oni su dokazali kad su od g. 1825. po naredbi državnih vlasti počeli latinicom voditi tzv. tabelarne matične knjige, zapravo već od 1817., kad su, također po naredbi vlasti, počeli slati tromjesečna izvješća o matičnim upisima, tzv. *parice*. Latinička su slova odmah dosta dobro oblikovali, ali ih u riječima nisu međusobno povezivali nego ih, kao i u bosančici, pisali odjelito, a potpisivali su ta svoja izvješća u najvećem broju slučajeva i dalje bosančicom, jer im je to ipak bilo dopušteno.

Spominjem ovdje da sam tijekom godine 2000. imao priliku srediti obiteljski arhiv potomaka pok. Stipana Tomasovića (1856.-1928.) iz moga rodnog mjesta Kučića kod Omiša. U tom arhivu ima stotinjak dokumenata, uglavnom kupoprodajnih ugovora datiranih od konca 18. st. do g. 1868. Pisani su do g. 1830. gotovo isključivo bosančicom, kojom su se potpisivali i svjedoci, inače odreda domaći pismeni seljaci, a od g. 1830. sve je bilo pisano gotovo isključivo latinicom, osim što su se stariji svjedoci sve do konca toga razdoblja i dalje potpisivali bosančicom, a mlađi latinicom.

Ta prekretnica ipak nije značila potpuni prekid stare pisarske tradicije. Autorica s pravom naglašava "iznimnu upotrebu" bosančice, što znači povremenu, tu i tamo, u tadašnjoj splitsko-makarskoj biskupiji i u 2. polovici 19. i čak na početku 20. st. Dodali bismo da je u nekim seoskim sredinama to pismo bilo toliko žilavo uvriježeno da su ga onako uz domaće ognjište naučili te dobro poznavali i neki daroviti pojedinci sve donedavno, npr. pred manje od deset godina preminula Matuka Mandalinić iz Kostanja, ponikla iz stare poljičke obitelji Gojsalić (1903.-1993.).

Spomenuto prvo izdanje ovoga djela bilo je objavljeno u vrlo skromnoj opremi nama već prilično davne 1961. godine kao prilog 3.

svesku časopisa "Izdanje Historijskog arhiva Split". Tekst skupa sa sažetkom na njemačkom jeziku iznosio je 32 stranice, ali su zato faksimili raznih dokumenata pisanih bosančicom zauzimali još toliko stranica. Autorica se poslije toga izdanja nastavila baviti bosančicom i pisati o njoj, pa nije čudno što je ta, izrazimo se tako, manja knjižica narasla, evo, u pravu knjigu, s dvostruko više stranica, izvanredno lijepo opremljenu. Ne radi se samo o njezinu lijepom izgledu nego je i s obzirom na znanstveni aparat u bilješkama i s obzirom na bibliografiju ovo novo izdanje mnogo bogatije. Ovaj put je svaki dokument donesen u faksimilu i popraćen latiničkom transkripcijom cijeloga teksta, što ima veliku praktičnu važnost, jer mnogima koji žele naučiti to pismo pa onda čitati njima zanimljive dokumente ova knjiga može poslužiti kao svojevrsna početnica, odnosno najbolje pomagalo za upoznavanje svih oblika toga pisma koje susrećemo na širokom području srednje Dalmacije. Stanovita ponavljanja u njoj, više puta neizbježna u djelima ove vrste - u nekim slučajevima, kao npr. u navođenju Mošinova mišljenja na str. 11 i opet 44, čini mi se, moglo ih se i bilo je bolje izbjeći - zacijelo ne će čitateljima biti neko stvarno opterećenje.

Osvrnuo bih se još sasvim kratko na pitanje naziva "bosančica" o kojemu se u knjizi opširnije govori. Slažem se s autoricom kad tvrdi da sam po sebi nije adekvatan ukoliko svojom zvučnošću upućuje samo na jedan dio, tj. bosanski, inače velikog područja na kojemu se taj tip pisma razvio i dugo bio u porabi. Međutim, kad već neki takav *terminus tehnicus* uđe u opću uporabu, on dobije specifično značenje, koje više nije vezano uz samu etimologiju, nego znači ono što ljudi njim hoće reći u svoj širini samoga pojma, jer riječi su, kako se to općenito kaže, dogovoreni znakovi za pojedine pojmove. Slično je i s nekim po sebi neadekvatnim nazivima za tipove latinskoga pisma uhodanim u latinskoj paleografiji, npr. nazivom beneventansko pismo (*scriptura beneventana*), koji po svojoj etimologiji upućuje na pokrajinu Benevent u Italiji, iako se to pismo jednako razvijalo i upotrebljavalo u svoje doba na mnogo širem području, pa tako i vrlo obilno u srednjovjekovnim pisarnicama dalmatinskih gradova, po riječima danas najpoznatije specijalistkinje za taj tip pisma gospođe Brown s Instituta za srednjovjekovne studije u Torontu, osobito u onima splitskoj i trogirskoj. Problematičan je na svoj način i naziv merovinško pismo (*scriptura merovingica*), koji se oslanja na ime franačke dinastije iz koje nijedan vladar nije bio pismen niti je pokazivao kakvo zanimanje za kulturu knjige, za razliku od Karla Velikoga - da i njega spomenemo o 1200. obljetnici krunidbe carskom krunom - koji je također bio nepismen, ali ljubitelj kulture, poticatelj i podupiratelj tzv. karolinške kulturne renesanse, po

kojemu se naziva vrlo lijepi i čitki tip latinice (*scriptura carolina*), kojom se najčešće pisalo u cijeloj Europi, ne samo u njegovo doba nego i duboko u razvijeni srednji vijek, a u biti i opet od vremena humanista do naših dana, jer tzv. humanistika samo je podvrsta karoline. Unatoč tim činjenicama u paleografskoj znanosti već općenito prihvaćeni nazivi trajno ostaju, jer stručnjacima je jasno što znače, a ostalima ionako treba tumačiti. Stoga ni autorica, nije protiv naziva bosančica, iako ga s pravom relativizira, potanje određuje i tumači uz pomoć drugih naziva koji se s njim u većoj ili manjoj mjeri značenjski poklapaju.

Rekao bih još na samom svršetku ovoga osvrtu da autorica s pravom brani posebnost toga tipa ćirilice pred pokušajima prozirno politički obojenima da mu se silom nametne pridjev "srpski", što na svoj način podupiru i s hrvatske strane neki pojedinci skučena i isključiva duhovnog obzorja, pa upravo stoga nepomirljivi protivnici "ćirilice", kao da pisma koja su sredstva kulturne komunikacije, čak kad su i potpuno istoga tipa, ne bi pripadala svim narodima koji su se njima u svojoj povijesti služili ili se i sada služe, odnosno kao da bi ljude i narode baš morala razdvajati i suprotstavljati. Jasno je da to što je hrvatska kulturna povijest obilježena u isto vrijeme glagoljizmom i latinizmom, višejezičnošću i tropismenošću nije nedostatak, nego baš njezino bogatstvo, povezano doduše sa stanovitim rizicima i opasnostima, ali ipak takvo da bi nam na njemu mnogi veći narodi mogli zavidjeti.

Slavko Kovačić